

Хүндүлүг номчукчулар! Республиканың амыдыралындан чыда калбас дизиңерзе, «Шын» солунну чагыдып алыңар!

ЧАГЫДЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ: хууда чагыдыкчыларга 2002 чылдың ийги чартыында — 185 рубль, 3 айда — 93, 1 айда — 31 рубль.
Организацияларга 6 айда — 238 рубль, 3 айда — 119 рубль.

Экспресс чагыдылганы неделяның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур силер.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 69 (16527)

2002 чылдың
ИЮНЬ 20,
четверг

Ат салган шагы 19.30
Садар өртээ 3 рубль.

Бедик шаңналдар

АҢАА ТӨЛЕПТИГЛЕР

Июнь 17-де ТР-нің ИХЯ-зының бажыңының чанынга Чечен Республикага аңгы-аңгы чылдарда эрге-хосилу камгалаары-биле албан-хүлээлгезин күүседип, дайынчы байдалга сургакчылаашкын кылып чораан республиканың милиция ажылдакчыларынга РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң 2002 чылдың апрель 11-де үнген № 371 Чарлыын езугаар Соңгу Кавказ де-вискээринге албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, эрес-дидим чоруун көргүскени дээш шаңналдарны тывыскан.

Чаңгыс дизиң кылдыр чыскаалыпкан шагдаа ажилдакчыларынга РФ-тиң Президентизиниң ат салганы шаңналдарны тыпсыры-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак болгаш ТР-нің ИХЯ-зының сайыдының албан-хүлээлгезин күүседип турар генерал-майор С.П.Арсений чедип келген.

Олар ТР-нің ИХЯ-зының хайгаарал албанының ажилдакчыларынга, милицияның тускай даалга күүседир отрядының дайынчыларынга (ОМОН), дүрген хөдөлүр отрядтың дайын-

чыларынга (СОБР) ниитизи-биле 26 кижиге орден-медальдарны тывыскан. ТР-нің Чазак Даргазы Шериг-оол Дизиңкович курлавырда полковник шериг эрге-дужаалдыг кижиге болгаш, шаңнал алган төлептиг кижилерге орден-медальды боду кадап берип турганынга шагдаа ажилдакчылары таарзынган. Ээлери тып четкен орден-медальдарны кадап дооскаш, Шериг-оол Дизиңкович шаңнаткан шагдаа ажилдакчыларынга, байырлыг митингиниң киржикчилеринге Тыва Республиканың Чазаның мурнундан

РФ-тиң Күрүне Думазының болгаш РФ-тиң Президентизиниң адындан Чечен Республикага конституция езугаар корум-чурум тудуп ажилдап тургаш, эрес-дидим чоруун көргүскен дайынчыларга байыр чедирген. Республиканың ИХЯ-зының сайыдының албан-хүлээлгезин күүседип турар генерал-майор С.П.Арсений: «Мындыг бедик шаңналдарны силерге сөөлгү катап тывыспайн турар боор бис деп бодап тур мен. Ынчангаш силерге моон-даа соңгаар чедишкиннерни, эң ылаңгыя (Уланчызы 2-ги арында).

Ажык чагаа

ШИИТПИРЛЕП БЕРИП КӨРҮҢЕР

Хүндүлүг Шериг-оол Дизиңкович!

Республикада электри хереглекчилеринде тургустунуп келген нарын, чидиг айтырыгның талазы-биле Силерге дыңнадыр ужурга таварыштывыс.

Электри энергиязын болгаш ооң күжүн мөөнү-биле садар рынок, ооң кол ээзи «Тывазнерго» ажык хевирниң акционер ниитилели, үндүр саткан электри энергиязының өртээ дээш, бодунуң шыңгыы негелдезин тургузуп, ону күүсетпээни дээш 2002 чылдың апрель-май айларында электри энергиязын массалык-биле өжүргенинге чурттакчы чон кончуг таарзынмаан.

Албадалдыг шак ыңдыг хемчеглери 2001 чылдың октябрь-ноябрь айлардан ап эгелээн. Ооң мурнунда үелерде электри энергиязын мөөнү-биле садар федералдыг рынок «Тывазнерго» ажык хевирниң акционер ниитилелиниң болгаш ниити республиканың акша-хөреңгиге берге байдалын билип турган база ыңдыг хемчеглер албайн турган.

Электри энергиязында 25759 муң рубль өрелиг «Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгезиниң хөлүн эрттир харысалга чок чоруун өөренип көргөш, электри энергиязын мөөнү-биле садар федералдыг рыноктуң удуртулгазы, «Тывазнерго» ажык хевирниң акционер ниитилелинге хамаарылгазын өскерткен. «Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгезиниң электри энергиязының өртээн төлээр, бодунуң хереглекчилерин электри энергиязы-биле хандырат талазы-биле бодунуң юридиктиг хүлээлгезинге тоомча чок болганының түңнелинде болган.

«Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгезиниң удуртулгазы, албан езузу-биле эвес-даа болза, өрезин төлээр болгаш электри энергиязының хереглекчилериниң чедирген когаралын бичи-даа болза эвээжедир талазы-биле айтырыглар шиитпирлээринден шуут ойталап турар.

«Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгези анаа ажил-ишчи чугаа кылыр күзел чок болганындан, ыңдыг нарын байдалга чедирген болгаш ол чокка-ла бөдүүн эвес байдал тургустунган. «Тывакоммунэнерго» оперативтиг ажилдакчылары шыңгыы графигтиг кызыгаарның байдалында дүрген хөдөлбейн, кончуг оожум, ооң-биле чергелештир электри энергиязын өжүрерин көвүдөдүп турар. «Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгези

электри энергиязының садып алыкчызы болгаш ону садып турар хүлээлгезин шуут күүседир хөңнү чок, ону мындыг факт бадыйткап турар, бо чылдың май 1-ден 31-ге чедир электри энергиязын доктаамал өжүрүп, чурттакчы чонга шыңгыы хемчегни ап турган-даа болза, бодунуң өрезин төлээр талазы-биле олар агар санче чаңгыс-даа рубль шилчиптээ. ТР-нің Чазаның талазындан киржип, дүрген хемчег алганы-биле, берге байдал чайлаттынган.

Амгы үеде «Тывазнерго» акционер ниитилел «Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгезиниң кол хереглекчилериниң чамдызын кызыгаарлап каапкан. «Тывакоммунэнерго» бодунуң объектилерин албан-биле өжүрер ужурга таварышкан: Хову-Аксы, Хайыгракан суурларда, Шагаан-Арыг хоорайда котельнаяларны. «Тывакоммунэнерго» күрүне бүдүрүлгези электри энергиязын ажыглааны дээш, төлөлге талазы-биле керээде көрдүнгөн хүлээлгезин доктаамал күүсетпейн турар.

Ооң-биле чергелештир «Тывакоммунэнерго» КБ-нің июнь айда электри энергиязының өртээн төлээр талазы-биле байдалы дүвүрелди болдуруп турар. Июнь 7-де электри энергиязын мөөнү-биле садар федералдыг рыноктуң берген бир дугаар хуусаазы төнүп турар, ол үеде акша кирбээн, ажык хевирниң «Тывазнерго» акционер ниитилел үезинде төлөвээни дээш торгаалга онаажып, акша-төгериң каражынынга чедериниң кырында келген. Байдал мынчаар турар болза, Сибирьниң энергетика эргелелинде бо чылдың июнь 20-21-ден эгелеп, энергия бээрин кызыгаарлап азы май айның байдалы катап тургустунуп болур.

Бистиң билип турарывыс-биле алгыра, «Тывакоммунэнерго» КБ өре төлээр аргазы чок бүдүрүлгө болуп турары дүвүрелди болдуруп турар, бодап көөрге, чоокку үеде буураашкынга таваржып болур, ынчангаш моон соңгаар «Тывакоммунэнерго» КБ-ге электри энергиязын бээр талазы-биле керээлиг харылзааларны уламчылаары «Тывазнерго» ажык хевирниң акционер ниитилелиниң саң-хөө, ажил-агый чорудулгазын баксырадырынга чедирип болур.

Ажык хевирниң «Тывазнерго» акционер ниитилелиниң чидгине директору Борис САРАЕВ.

АҢАА ТӨЛЕПТИГЛЕР

(Төнчүзү. Эгези I-ги арында).

кадыкшылды күзөдөм» — деп чугаалаан. 2000 чылда Чечен Республиканың девискээринге эрге-хоойлу камгалаар талазы-биле сургакчылап чорааш, езулуг эр шинчи мөзүзүн көргүскөш, удуртулгазының хүндүткелин алгаш, шаңнаткан шагдаа ажалдакчыларын дөгөрезин манаа адаары болдунмас. Ынчалза-даа сактып алганым-биле оларның чамдызын манаа адап көрейин.

Милицияның подполковниги Леонид Павлович Гончаренко, милицияның майору Андрей Петрович Иняткин, милицияның майору Тигран Куштаранович Ондар болгаш өскелер-даа «Эрес-дидим чорук дээш» медальдың эдилекчилери болган. Милицияның улуг прапорщиктери: Геннадий Манмарович Тюлюш, Айдаш Валерьевич Лопсан, капитан Владимир Георгиевич Даржай, улуг лейтенант Аяс Мартай-оолович Кызанмай болгаш өскелер-даа «Хөй-ниити корум-чурумун камгалаарыңга киирген шудургу ажылы дээш» медальдың эдилекчилери болган.

Байырлык чыскаал соонда, шаңнаткан орден-хавыязын кадап алган, бот-боттарыңга байыр чедиржип турган милицияның дүрген хөдөлүр отрядының дайынчыларыңга четкеш, олар-биле таныштым.

Милицияның майору, дүрген хөдөлүр отрядының командир-Март-оол Сергеевич ТАРМА-ЧЫДАН чүү дээш, кандыг «Эрес-дидим чорук дээш» медаль-биле

шаңнатканын айтырарымга, ол мынчаар харьылады:

— Оолдар бо бедик шаңналдарны Чечен Республикага 2000 чылда сургакчылап тургаш, эки көргүзүглери, маадырлык чоруктары дээш ап турары бо. Мен бодум хуумда Чечняже 5 катап сургакчылап чордум. 2000 чылда Грозный хоорайга Курчалой районунун Центрой сурунга РФ-тиң Камгалал яамызының Кол хайгыыл эргелелинин, Айыыл чок чорук албанының тускай даалга күүседир отрядының болгаш дүрген хөдөлүр отрядтың киржилгези-биле чечен болгаш хөлезилекчи араб хову командирлерин, оларның чаштынар турлагларын узуткап чок кылырыңга кириштивис.

Командиринин чанында тайбың-даа үеде, дайын-даа үезинде кады эл-хол бооп чоруур дайынчылардан база ол-ла айтыртып салдым.

Дүрген хөдөлүр отрядтың капитаны Эртине САТ:

— 1999 чылда ийги чечен дайынының үезинде Грозный хоорайны штурмнаарыңга кириштим. Ол үеде Шамиль Басаевке, Хаттабка баштаткан хамык боевиктер ол хоорайның подвалдарыңга турган. Ынчангаш олар федералдыг күштерге удур хамык-ла бар аргаларын ажыглап турган. Ынчалза-даа армия-даа, иштики херектер дайынчылары-даа бүгү күштү ажыглааш, хоорайны холга алган. Ам ында байдал экжээн дээрзин телевизордан боттарыңар көрүп тур боор силер. Дараазында ол

республикага 2000 чылда бо-ла эш-өөрүм-биле база четкеш, Грозный хоорайга артып калган дээрбечилерге удур арыглаашкын кылырыңга киржип турдуvus. Ол чылдың июнь 1-де снайперлер бистерни боолап туруп берген. Кайыын адып турары билдинмес боорга, коргунчуг боор чорду. Ынчалза-даа оң «лежан-казын» тып алгаш, узуткап чок кылган бис. Ол ышкаш боевиктерниң чажырып каан ок-чепсек складтарын тыварыңга база кириштивис.

Курлавырда милицияның майору Болат Викторевич ОЮН:

— Дүрген хөдөлүр отрядтың дайынчызы кылдыр Чечен Республикаже 4 катап чорааш келдим. 2000 чылда Грозный хоорайга хүндүс бөдүүн хамаатылар болуп чаштынып, дүне боорга, ок-чепсез туткаш, удур хөдөлүшкүн кылып турган дээрбечилерни узуткаарыңга кириштивис. Коргунчуг үелер

база турган. Ылаңгыя Урус-Мартан районунун Комсомольское сурунга чаштынып чыдып алган хову командири Руслан Гелаевтиң дээрбечилеринге удур тулчуушкун кончуг берге болган. Ол тулчуушкунга бистиң эживис Салим Канчыр-оол маадырлыгы-биле амы-тыныңдан чарылды. «Ада-чурт камгалалы дээш» медальдың II-ги чергезин алганым дээш бөгүн өөрүп тур мен.

Чечен Республиканың девискээринде ылаңгыя шынаа талазында тайбың амыдырал эгелзэн-даа болза, Россияга удур Турцияда суртаал ажылы чорудуп турар Мовлади Удуговтун, араб чуртунда чаштынып турар сепаратистиче идеолог Зелмихан Яндарбиевтиң, Панкисси ыйгылаажыңдан үүлгедиг кылырыңга белең Гелаевтиң, Даглыг Чечняда Шамиль Басаевтиң удуртулгазы-биле чечен, араб ваххабиттер ок-чепсез ам-даа салбаан. Ажык-дүжүк чок шак бо дайыңдан

бөдүүн чечен чон хинчек-човулаңга таваржып чоруур. Дижинге чедир чөпсөглөнгөн хөлезилекчи дайзыннарның чажыт, дерзи үүлгедиглеринден тыва, татар, орус, башкир болгаш өске-даа национал чоннарның ажы-төлү амы-тыныңдан чарлып, кемдеп-кергеп, дайынның уржуктарыңдан тайбың амыдыралга безин боттарың тывышпайн чоруурлар кайы хөй.

Ынчалза-даа дайын-чааны соксадырыңга боттарың хензиг-даа болза үлүг-хуузун киирип чоруур шагдаа ажалдакчыларының эрес-маадырлык чоруун бо тайбың амыдыралга оода-ла үнелеп көрээлинер. Тайбың-даа үеде эрге-хоойлу камгалап, корум-чурум тудары ындыг-ла белең эвес дээрзин амыдырал хөрөчилеп турар. Ынчангаш күрүнениң бедик шаңналыңга төлептиг болган бистиң чаңгыс чер-чуртугларымыс, шагдаа ажалдакчыларыңга, байыр чедирип, экини күзөдөм.

Игорь ДАМДАК.

Томуйлаашкын БУЗУРЕЛИН ШЫНЗЫТКАН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак милиция дугайында федералдыг хоойлуга дүүштүр Сергей Аренини Тыва Республиканың иштики херектер сайыдыңга томуйлаарыңга чөпшээрелин берген.

С.П.Аренин 1958 чылда төрүттүнгөн. 1980 чылда Москва-ның күрүне университетин дооскаш, Мордовияның ИХЯ-зыңга язы-бүрү албан-дужаалдарга барык 20 чыл ажылдаан. 1999 чылдан 2001 чылга чедир Чечен Республикага албан хагган. Россияның ИХЯ-ның Чечняга иштики херектер эргелелин бир-ле дугаар организастааш, ону удуртуп турган. Дайынчы ачы-хавыязы дээш Маадырлык чорук орден, «Эрес-дидим чорук

дээш» медаль-биле шаңнаткан. Тываже ажылдаары-биле чоруур мурнунда, Россияның ИХЯ-ның Москва хоорайда Кол организастыг инспектор эргелелинин инспекциязының кол инспектору болуп ажылдаан.

Бир эвес С. Аренин республикага кем-херек үүлгедишкенин «чүгеннептер» болза, Ш.Д. Ооржактың дайынчы генералга бүзүрели шынзытынар ийик.

А.ХОМУШКУ.

Косказы-биле

дырган. Ынчангаш чедишкенин киржир ужурулг бис» — деп, дилеп тывышкын болгаш амытын камгалаар албанның начальниги О.М.Тукар чугаалады.

Салым-чаяанныг уругларның чогадыкчы лабораториязы «Зов» Чагытай хөлдүң эринге республиканың салым-чаяанныг уругларынга чайгы дыштанылгазын эрттирер арганы бээри-биле айтыртыгы бо хүннерде шийтпирлеп турар. «Мастер-класс» деп бо лагерьге Кызылдың школа-интернадының, республиканың уран чүүл школазының уруглары база инвалид уруглар дыштаныр.

Республиканың уран чүүл школаларының директорларының аттестациязыңга 30 ажыг директорлардан чүгле 8 кижиге эртер аргалыг болган.

ЧОН ЧАЗАКТЫ ДЕТКИП БАДЫЛААН

Июнь 10-да, сан-медээлерни үр болгаш хынамчалыг хынаанының соонда, республиканың Төп сонгулда комиссиязы «Тыва Республиканың Улуг Хуралының бирги чыгыжының Хоойлужудулга палатазының болгаш Төлээлекчилер палатазының депутаттарының 2002 чылдың июнь 2-де сонгулдаларының ниити түңнелдерин үндүрериниң дугайында» база «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынны томуйлаарының дугайында» доктаалдарны хүлээп алган.

Оппозицияның талазындан республиканың Чазаның чорудуп база боттандырып турары социал-экономикалык политиказыңче чидиг халдаашкыннар турзажок, сонгулда кампаниязының маргыш чок лидери «Чоннуң шилилгези» хөй-ниити шимчээшкени болган.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазыңче июнь 2-де сонгуткан чеди кандидаттың дөртү — Владимир Бокпаштанович Ооржак (Ак-Довурактың №1 сонгулда округу), Роман Степанович Монгуш (Барыин-Хемчиктиң №14 сонгулда округу), Хонук-оол Доржуевич Монгуш (Чадаананың №16 Сонгулда округу) болгаш Виталий Григорьевич Вальков (Сарыг-Септиң №17 сонгулда округу) олар сонгулдаларга ук шимчээшкениң төлээлери

кылдыр киришкеннер.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулдаларының талазы-биле июнь 23-те катап бадылаашкыннар томуйлаатынган 17 сонгулда округунун бүрүзүндө «Чоннуң шилилгезиниң» төлээлери ийги турже үнгенер. Оларның он биринде бирги турда бадылаашкыннарның түңнелдери-биле «Чоннуң шилилгези» шимчээшкениң кандидаттары хөй бадылаашкыннарны алганнар.

Төлээлекчилер палатазыңче кандидаттар дээш бадылаашкыннар үезинде республиканың Чазан деткээн шимчээшкениң тиилелгези база-ла чигзиниг чок. Сонгуттурган 46 депутаттың 35-и — «Чоннуң шилилгезиниң» кандидаттары. Ынчап кээрге, ам безин тыва парламентиниң бо палатазыңче сонгуттурган депутаттарың хөй кези күүсекчи эрге-чагырга-биле демниг ажылдаарын күзээн кижилерден хевирлеттинген. Ылаңгыя Кызыл хоорайның талазы-биле Төлээлекчилер палатазыңче бадылаашкыннарның бирги турунун түңнелдери кайгамчык. Оппозицияның талазындан чоннуң угаан-медерелин күштүү-биле төөредип турза-даа, маңаа сонгуткан 18 кандидаттың чүгле үжү «Чоннуң шилилгезиниң» кандидаттары эвес. Эң бүзүрелдиг тиилелгези «Чоннуң шилилгези» Каа-Хем кожуунга чедип алган. Ук шимчээшкениң депшиттирген беш кандидаттың дөртү Тө-

лээлекчилер палатазыңче сонгуттурган, бешкизи бадылаашкыннарның ийги турунче кирген. Би-Хемниң тус чер чагыргазының сагыштыгы-биле удурлаанышкынының түңнелинде Хоойлужудулга палатазыңче сонгулдалар болбайн барза-даа, Төлээлекчилер палатазыңче Өөктүн сонгулда округундан арат Л.С. Лапчар сонгуткан, а Аржааның сонгулда округунда Д.К. Ооржак бодунуң кол удурлачыкчызындан ийи катап хөй бадылаашкыннарны ап, ийги турже үнген.

62 сонгулда округунун 56-зында ТР-ниң Чазан деткээн шимчээшкениң талаакчылары Төлээлекчилер палатазыңче сонгулдаларның ийги турунче кирген. Ынчап кээрге, катап бадылаашкыннарның соонда «Чоннуң шилилгезинден» депутаттар Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазыңга эң-не хөй сангы болурунун бүгү-ле үндөзүннери бар.

Июнь 2-де бадылаашкыннарның түңнелдери — Тываны хоозурал тудуп чий берген деп эшкеп маңашканнарга боттук хары-дыр. Массалыг информацияның «хамаарышпас» чөпсектериниң сыгап турары муңгак үзелге болгаш кударалга, социал муңгарга хөөңге база эрге-чагыргага каржылангышкыңга ниитилелдин кадык кези тургустунуп келген айтырыгларны деңзигүүрлүг шийтпирлээриниң аргазын удур салган.

Юрий СУЧКОВ.

**ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының
депутадынга кандидаттар**

**Владимир
Баринвич
БАГАЙ-ООЛ**

Балгазынның № 25 сонгулда округу
Хүндүлүг болгаш эргим Сосновканың, Балгазынның, Кызыл-Арыгның, Сойнун, Владимировканың, Ильинканың, Бүрен-Бай-Хаактың, Авыйганның болгаш Көк-Хаактың сонгукчулары!
Мээң кандидатурамны июнь 2-де бирги турга деткэинер дээш улуу-биле четтирдим. Июнь 23-те ийги турга идепкейлиг киржиринерже кыйгырып ор мен.
(Халас парлаан).

**Михаил
Киим-оолович
КУУЛАР**

Тожунуң № 27 сонгулда округу
Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларывыс!
Чоннуң улуг бүзүрелин алгаш, Михаил Киим-оолович сонгулдаларның бадылаашкынының ийги чадазынче кирген. Июнь 2-де сонгулдага идепкейлиг киржип, деткэинер дээш силерге улуу-биле четтирдивис.
Тожунуң чаартылгазынга төлөптүг үлүүн кириген, чону дээш сагыш човангыр, чаартыкчы үзел-бодалдыг М.К. Кууларны депутат кылдыр сонгуп алыр болзувусса, шын шилилгени кылганьвыс ол.
Деткиччи бөлүк.
(Халас парлаан).

“БҮГҮ ТЫВА” СОҢГУЛДА БЛОГУ

**Борис
Билчин-оолович
МОНГУШ**

Өвүрнүң № 21 сонгулда округу
Тываның Дээди Хуралының (парламентизиниң) 2-ги чыыжының депутады.
(Халас парлаан).

**Владимир
Соянович
ОРУС-ООЛ**

Тес-Хемниң № 26 сонгулда округу
Тываның Дээди Хуралының (парламентизиниң) 2-ги чыыжының депутады.
(Халас парлаан).

**Сенги
Шадаевич
СОЯН**

Эрзинниң № 32 сонгулда округу
“Тыварыбмясопром” акционерлиг ниитилелдин чингине директору.
(Халас парлаан).

Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттар

“БҮГҮ ТЫВА” СОҢГУЛДА БЛОГУ

**Галина Ким-ооловна
НАЧЫН**

Баян-Колдун № 81 сонгулда округу
Республиканың диш эмнээр поликлиникада эмчизи.
(Халас парлаан).

**Конгар-оол Борисович
ОНДАР**

Чадаананың Чөөн талакы № 61 сонгулда округу
Республиканың салым-чаянныг уруглар школазының башкызы.
(Халас парлаан).

**Алдын-оол Содун-оолович
КУУЛАР**

Баян-Таланың № 66 сонгулда округу
Хуу сайгарлыкчы.
(Халас парлаан).

**Маадыр-оол Каваевич
МОНГУШ**

Теве-Хая № 69 сонгулда округу
Россияның Үндүрүг полициязының Тывада Эргелелиниң кол специализи.
(Халас парлаан).

**Данзын-оол
Чалзапович
ОНДАР**

Бора-Тайга № 98 сонгулда округу
“Тываавторук” эргелелиниң техжайгаарал килдизиниң начальниги.
(Халас парлаан).

**Роман Маскырович
СОЯН**

Кызылдың Ангарский № 41 сонгулда округу
Республика эмнелгезиниң ерттенген улус эмнээр салбырының эргелекчизи.
(Халас парлаан).

**Андрян Дугарович
ДОДУК**

Эрзинниң № 127 сонгулда округу
“Убса-Нурыйгылаажы” күрүнениң биосферлиг запөведнигиниң директору.
(Халас парлаан).

**Ай-оол Михайлович
ДУДУП**

Тере-Хөл № 130 сонгулда округу
“Гарда” хөй адырлыг юридиктиг болгаш камгалал-истелге бюрозунуң директорунуң оралакчызы.
(Халас парлаан).

**Орлан Михайлович
КАНЗАЙ**

Сарыг-Булуң № 128 сонгулда округу
Хуу сайгарлыкчы.
(Халас парлаан).

**Мөнгүн-оол Сынаевич
МОНГУШ**

Чыраа-Бажы № 67 сонгулда округу
“Гарда” хөй адырлыг юридиктиг болгаш камгалал-истелге бюрозунуң директорунуң оралакчызы.
(Халас парлаан).

**Мартый-оол Оюнович
ПИЛЬЧИН**

Целинный № 82 сонгулда округу
Школа-интернаттың директору.
(Халас парлаан).

**Александр
Константинович
БАЛЧИЙ-ООЛ**

Балгазынның № 102 сонгулда округу
(Халас парлаан).

**Чаш-оол Шойдарович
БАЙЫР-ООЛ**

О-Шынааның № 108 сонгулда округу
“Хербис” деп барааннарны мөөнөп садар рыноктуң директору.
(Халас парлаан).

**Владимир Чоодуевич
БИЧЕ-ООЛ**

Самагалтайның Чөөн талакы № 105 сонгулда округу
“Дириг амытаннар делегей” КАН-ның оралакчы директору.
(Халас парлаан).

**Валерий Кыргызович
ХУУРАК**

Кызыл-Тайганың № 96 сонгулда округу
Хөр-Тайга школазының директору.
(Халас парлаан).

Людмила Людвиговна ВТОРУШИНА
Кызылдың № 21 Кочетовский сонгулда округу

“Эр кижии делегейни дескиндир бодаар, херээжен кижии өгнү долгандыр бодаар” деп улегер домак бар болгай. Өвүс долгандыр шийтпирлээр чеже айтырылгар бар-дыр?!
РФ-тиң Президентизи В.Путинниң байыр чедирген бижии, 2000 чылда “Чылдың сайгарлыкчы херээжени” деп ат, Россияның Херээженнер эвилелиниң медалы, Греция, Турция, Франция, Аргентина болгаш оон-даа еске чурттарга киришкен чыыштар оон белең эвес ажылынга чедишкенин херечилеп турар. Хоорайның төвүнде пөс-таавы садьындан ангыда, ол туристичи баазаны база ажыдып алган. Даштыкыда безин ажыл-херек аайы-биле харылзаалары бар, ат-сурагылыг даараныр болгаш суй белектер кылыр салбырлары хөй-хөй черлерде бар. Боду алыс Тывага ескен болгаш, балыктаар, аянар, машина-техника мунар, элден эрес чаңныг, бөдүүн бүдүштүг кыс дыка хөй ажылчын олуттары ажытканы демдеглексенчиг.
Өг-бүле айтырылганы эки шийтпирлеттинзин дээш Херээженнер эвилели сонгукчуларны Л.Л.Вторушина дег ажылгыр херээжен депутаттар дээш үнүдери бээринери дилеп, кыйгырып тур.
Ирина ОЧУР,
Республиканың Херээженнер эвилелиниң даргазы.
(Халас болгаш өртектиг парлаан).

**Ензана Дмитриевна
ПАЛА**

Кызылдың № 21 Кочетовский сонгулда округу
Сонгукчуларымга четтирдим, силерниң шилилгенерге идегеп артым.
(Халас парлаан).

Валентина Васильевна ЭРЕНЧИНА
Эрзинниң № 127 сонгулда округу

Хүндүлүг сонгукчулар!
Июнь 2-де болган сонгулдаларга бистин кандидатывыс дээш берген үнүдөр дээш четтирдивис!
В.В.Эренчина чоннуң амыдыралын экижидер дээш, сонгукчуларның чагыг-сүмелерин боттандырар дээш ажылдап шыдаар кандидат.
Деткиччи бөлүк.
(Халас болгаш өртектиг парлаан).

**Сонгулдаларга киржири — кижии
бүрүзүнүң хамааты хүлээлгези**

АЖЫКТЫГ ТАЙЫЛБЫРНЫ — САЙГАРЛЫКЧЫЛАРГА

Июнь 14-те Эрзин кожуунга ук кожуунун даштыкы экономиктиг ажил-чорудулганы киржикчилеринге болгаш сайгарлыкчыларга семинар болган. Ону Тыва Республиканың сайгарлыкчыларга деткимче талазы-биле комитет болгаш кожуунун тус чер чагыргазы организастап эрттирген. Ол семинар кончуг делгереңгей, консультация база тайылбыр ажылы хевирлиг кылдыр эрткен. Аңаа чыылганнар баштай Тываның каайлы эргелелиниң начальниги А.А.Шаалы, специалистери, Садыг яамызының дээш, өске-даа организацияларның төлээлери сөс ап, чүве чугаалааннар.

Төптөн келген аалчылар сайгарлыкчыларның хей санныг айтырыгларына тодаргай харыяларны берип, каайлы документтерин долдурарын көргүзүп, каайлы хыналдаларын канчаар эрттирерин, даштыкы валютаны үндүрериниң, киирериниң чижек-хемчээлин, барааннарга лицензияларны канчаар кылдырарын тайылбырлап, элээн аргасууларны берген. Ол ышкаш тус черге хамаарышкан айтырыгларга, ылангыя Эрзин кожуунун келир үеде сайзы-

ралынга, ылангыя биче бизнести калбартыры-биле онза кичээнгейни угландырып турарын демдеглээн.

Рынок экономиказынче шилчээни-биле чергелештир, бүдүн чуртта, ооң иштинде бистиң республикада даштыкы экономиктиг ажил-чорудулга киржикчилериниң саны доктаамал өзүп турар. Ылангыя кызыгаар кожууннар чурттакчыларының аразында хуу сайгарлыкчыларны хейү-биле көрүп болур. Ынчалза-даа арга-дуржулга чогуңдан элээн хей сайгарлыкчылар бергелерге таваржып, бодунун эргелерин болгаш хүлээлгелерин чедир билбейн турарлар. Ынчангаш ук кожуунун сайгарлыкчыларына боттарының билбес чүүлдерин эки билип алырынга семинар ажыктыг, түнелдиг-даа болган.

Мындыг чергелиг семинарларны чүгле бөгүн бир дугаар эвес, а Өвүр кожуунга база шакла мынчаар эрттирген. Ам дараазында Тес-Хем кожуунга чоокку үеде эрттирерин планнап турар.

Наталья МОНГУШ.

Тыва каайлының парлалга секретары.

◆ Уш неделя дургузунда 11 муң хире акшаны Нижний Новгородтун 11 харлыг өөреникчизи 13 харлыг үш рэкетирлерге төлээни иштики херектер ажилдакчылары илереткен. Бичи террористер назы-харының аайы-биле чүгле шенелдеге шииттирерин Нижний Новгородтун шагдаалары дыңнаткан.

◆ "Союз правых сил" деп фракцияның депутаты Владимир Семенов шериг албанындан хоойлу езугаар долаа-биле хостадып алып дугайында хоойлуну хүлээп алырын саналдаан.

◆ Мельбурн болгаш Сидней хоорайларга бут бөмбүүнүн аарыкчылары хей-ниити чурумун үрээни дээш, 20 кижини

австрали шагдаалар тудуп хоругдаан. Чурум үрээшкенири Италия биле Мурнуу Кореяның командалары ойнааш, италяннар 2:1 санга көрейлерге уттуруп алганының соонда эгелээн. Ол итали хамааттылар чурттап турар Лайгон-стритке болган чурум үрээшкениринге 400 ажыг кижилер киришкен.

◆ Турцияның бут бөмбүүнге командалары Японияның командаларын оюнун бирги ээлчээнде 1:0 санга мурнап орат. Оюнун 12 дугаар минутазында

баштайгы санны итали "Милан-дан" Давал Юмит турктарга эскепкен.

◆ Мурнуу Осетияда тайбыңны болгаш эрге-чагырганы тудары-биле Каттышкан күштерниң 8 дайынчызы бодунун туразы-биле албан эрттирип тарган черин каггаш чорупкан. Оларны дилеп тывар ажылды 58 дугаар армияның командьлакчызы генерал-лейтенант Валерий Герасимов удуртуп турар. Дескенерниң 3-ү чепсектиг.

ОРТУМАК ӨРТЕКТЕР-БИЛЕ

ТР-ниң Чазааның 1998 чылдың июль 18-те № 374 болгаш 2001 чылдың июнь 24-те № 955 доктаалдарына дүүштүр өгбүлениң орулгазын ортумаа-биле барымдаалап, хууда дузалал ажил-агыйындан орулга санаар барааннарның болгаш ачы-дуза чедирилгезинин ортумаак өртектери ТР-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитетиниң болгаш Көдээ ажил-агый, аш-чем яамызының 2002 чылдың июнь 1-ниң медээзи-биле ап көөрге, мындыг болуп турар.

Бо чылдың март 1-нин деңнели-биле алырга, эът аймааның өртээ өскен. Инек ээди 1 кг 75,23 рубль, 10,2 хууга, хаван ээди 1 кг 91,99 рубль, 21,02

хууга, хой ээди 1 кг 85,09 рубль 14,6 хууга өскен. Дагаа чуургазының 10 борбакта 20,80 рубль, сүттүң 1 литрде 12,77 рубльде келген. Капустаның 1

кг 20,36 рубль, картофель 1 кг 5,60 рубль, огурец 1 кг 44,33 рубльде келген.

Бензиниң өртээ март 1-де 1 литрде 6,20 рубльге турган болза, ам 7,64 рубльде келген. Автол 1 литрде 12 рубль. Хой дүтүнүн өртээ 1 кг 10,00 рубль, электри плитазы чок бажыңнарда электри энергиязының өртээ 100 киловатта 40,00 рубль.

Бистиң коор.

ЧАГЫГ ЕЗУГААР

Сөөлгү үеде хуу чонунуң малы өзүп турар, а күрүне малының бажы кызырлып, төрүүр малдан чаш мал төлү алыры кудулаан деп чугаага барык-ла чаңчылгып, аңаа хары кылдыр огулуг чүве-даа үндүрү албас апарганывыс шын. А өнчүнүң бүгү-ле хевиринге кандыг-даа малдың баш санын естүрер дизе, бир-ле дугаарында чылдың-на төрүүр малдан ыяп-ла дириг, кадык, шыырак база продуктулуг чаш мал төлүн алган турары албан дээрзин көдээ ишчилер кончуг эки медереп билер. Мында кол чылдагаан — бүдүрүкчү малдарның баш санының эвээжел, ооң шынарының кудулаанында.

1980-90 чылдарда Тываның уксаажыдылга каттыжышкыны ажил-агыйларның болгаш хуу чонунуң бода-даа, шээр-даа малынга тарып боозадылганы эртем езузу-биле чорудуп, ажылды бедик деңнелге тудуп келгениниң түннелинде, оон

практиктиг деткимче алдынып турган болгай. Бо хүннерде ол бүдүрүлгө чериниң барык-ла дүшкени, кайда-даа дуза чок болганы — акшаландырышкын айтырының ол үезинде чедимче чок шиитпирлеттинмейн барганындан болганын демдеглээр апаар.

Бир эвес акшаландырышкын айтырынын үезинде шиитпирлеп, ажил-агыйны уламчылаан болза, ук бүдүрүлгөде ажылдап болурунун бүгү-ле аргалары бар турган. Ында эртем-билиг специалистер бар, машина-техниканың байдалы-даа эки, бүдүрүлгениң дериг-херексели-даа ыңдыг кончуг сандарап баксыраваан, нити ажилчыннарның тура-соруу-даа улуг.

Амгы үеде уксаажыдылга каттыжышкынының салымчолу кандыг байдалда келгенил? Эрткен чылдан эгелеп күрүнеден акша дузаламчызы болдунмайн барганын барымдаалааш, ук

бүдүрүлгениң специалистери боттары аңгы ажылдап эгелээш, катап "Зоветхандырылга" деп кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгени Кызыл хоорайда тургускан. Ооң амгы директору Александр Эресолович Тюлюш. Ооң салбырлары болур мал аарыглары-биле демисел чорудар станцияның ийизи. хоорайда болгаш

бирээзи Каа-Хем суурда ажитынган. Амгы үеде ында 6 кижжи ажилда хаара туттунган. Оларның кол сорулгазы — сөөлгү үеде кайда-даа бүдүрүкчү малдарның эвээжээнин барымдаалааш база чоннун төрүүр малынга тарып боозадылганы чорудары.

Бо хүннерде кайы-даа салбыр боттарының девискээринде чурттап турар хуу чонун, араттарның төрүүр малында тарышкыны чорудуп турарлар. Эки чүве чүл дээрге, малдың ээзи

кижи малының төрүүр үези чоокшулап кээрге, боттары-ла эмчилерни чалап ап турар. 1 инекти тарырга, 200 рубль болур.

Тарышкыны амдызында чүгле бода малда чорудуп турар, а кадарчылар-биле керээ чарып алгаш, чоорту күстен бээр хой, өшкүнү тарып эгелээрин "Зоветхандырылга" кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң специалистери чугаалаар болдулар.

Онзагай чүве чүл дээрге, инекти боозадып каан соонда, 9 ай болгаш төрүүр болгай. Бир эвес инек аарыгы болза, бирги тарышкын бүтпейн барып болур. Ынчангаш инекти эмнедир, үргүлчү хынадып ап турар. Бо хүннерде 550 туң эм (доза) бар.

Малга тарып боозадылга чорудары-биле херек эмнерни Москва облазындан, Москва

хоорайның бодундан 50 млн. рубльге чагыдып алган. Ында хейлиг азот, бүдүрүкчү малдарның доңурган үрелери, кодуру эми, креолин, янзы-бүрү мазытар, микроскоп, приборлар дээш, өске-даа дериг-херекселдер кирип турар. Ынчангаш чоннун кириген чагырларынга ээ-харысалгалыг болбушаан, ажылды улам ыңай хөгжүдүп, элээн шуудай берзе, Каа-Хем, Барың-Хемчик, Танды кожууннарже аътанып, баштайгы үнүшкүн-биле тарып боозадылганы черчерлерге чорудар сорулганы салып турар.

Бүдүн чылдың дургузунда ак сүдүн үспейн ижип, малының бажын-даа бирээлеп, ийилеп естүрүп алырын кижжи бүрүзү бодаар. Ынчангаш бир эвес, хоорайда мал тудуп турар улус бо чаа тургустунган бүдүрүлгө черин билбээн болза, "Зовет-снаб" кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгеге чедип, инээнге тарышкындан кылдырып алырын сүмелээр-дир мен.

Чымысмаа МОНГУШ.

Хоочун соңгукчунуң бодалы

ТАНЫШ-КӨРҮШ ТЫРТЫШПАЗА...

Мен 70 ажыг харлыг пенсионер кижжи мен. Тывага чоннун соңгулдаларының канчаар чоруп келгенин бүгү назыңымда хайгаарап келдим. Ам шагда эртип турган соңгулдалар-биле амгы соңгулдаларны деңнеп көрейн.

1921 чылда Тыва Арат Республиканың Чазаа чаа тургустунуп турда, удуртукчуларны, депутаттарны хуралдарның бүгү киржикчилери ажык бадылаашкыны-биле соңгуп алып турган. Ол үеде чер-чурт, таныш-көрүш, төрөлдөргүл тыртар чоруктар бичи бар турган. Ындыг-даа болза, арат массалар ыңдыг чоруктар-биле шыңгы демисежилп турган. Ынчангаш эрге-чагыргаже эртем-билиниң барымдаалап, ноян-дүжүметтер соңгуттуруп тургулаан-даа болза, депутаттар кылдыр араттар хейү-биле депшиттирип турган.

Ынчан кордакчылар чоннун санал, шүгүмчүлелин дыка дыңнаар, хүлээп алып чүве. 1936 чылда Би-Хемниң Өк сумунун 6 дугаар арбанының даргазын соңгуп турган. Бир хуралга ук албан-дужаалче кордакчы Ондун Бай-Караның четпестерин араттар шүгүмчүлээн. Бай-Кара 40 малдың херээ-ле чок, төп-ле черге сургуул херек деп чон ортузунга тайылбыр кылып турган болган. Хуралдың киржикчилери 40 мал-даа херек, төп черге сургуул-даа херек деп бадыткааннар. Оон Бай-Кара ол сестерин дедир тыртып, четпе-

зин эдип алырга, ону 6 дугаар арбаның даргазынга соңгуп алганнар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттары кылдыр саанчылар, кадарчылар, бөдүүн мурнакчылар, тус черниң удуртукчуларының ээй көргөн кижилери депшиттирип турган. Оларны соңгуурда безин амгы ышкаш чидиг демисел чок, чонга айтып тургаш, 100 хуу бадыладып алып турду.

Эде тургустунуушкуннун салдары-биле 1990 чылдан эгелеп өөскээн ажык-чарлыг чорук, сөдмактын хостуу 1930 чылдың соонда эртип турган соңгулдаларга бичи демейлежилп эгелээн. Ынчалза-даа амгы үениң кандидаттары бо будулгазының үе-чадада амыдыралга чаа чүнү

кылып болурун билип шыдавайн, хей кезинде хейде-ле соңгукчулар мурнунга хоозун аазаашкынар кылып турарлар. Чижээ, Каа-Хем кожуунга райком партияның бирги секретары турган Петров дээзи Тыва Республиканың Дээди Советиниң депутатынга соңгудар дээш, Каа-Хемни кежир көвүрүг туттурар мен деп соңгукчуларга аазаан. Ынчаарга каа-хемчилер ону соңгуп алганнар. Соонда билдингени — ол көвүрүгнү тударынга Петровтун киржилгези шуут чок болган.

Сөөлгү үеде Дээди болгаш Улуг хуралдарның депутаттары кылдыр шыдал-быралыг, машина-техникалыг кижилер депшиттирип турар апарган. Олар соңгулдалар үезинде соңгукчуларга далган-тараа, чигир, конфета

үлеп, арагаладып-дарыладып тургаш, оларны элээдир апарган. Ынчаар соңгудуп-даа алгаш, чон мурнунга ажыктыг чүве кылбас, анаа-ла депутат албан-дужаалдың чиигелделерин ажыглап олулар боор-дур. Соңгукчулар аразында кордакчыларның республиканың сайзыралына ажыктын барымдаалавайн, чер-чурт, төрөл-дөргүл, таныш-көрүш тыртып, бадылаашкын кылып чорук мырыңай социал аарыг болган. Ындыг чорук республиканың сайзыралына улуг шаптыкты таварыштырып турар. Ынчангаш бир-ле дугаарында кордакчы-даа, соңгукчу-даа чуртунуң келир үезин, сайзыралын бодаар болза эки-дир ийин.

Алдын-оол МААДЫ.

Дерзиг-Аксы суур.

Чугула тайылбырлар ТҮННЕЛДЕН ҮНДҮРЗЕ ЧҮЛ?

В.Путинниң ат салганы федералдыг хоойлу мырыңай чоокта чаа күштүг болуп, амьдыралда боттангыш эгелзэн. Ол хоойлу езугаар алырга, Тывага болгаш нийтизи-биле кандыг-даа регионга хоойлу жудулга база күүсекчи эрге-чагыргаларның аразында удурлангышкак байдал турбас уjurлуг.

“Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш Россия Федерациязының субъектилеринин күрүне эрге-чагырга органнарының аразында эргелеп-башкарылганын чүүлдерин база бүрүн эргелерни аңгылаарының принциптеринин болгаш чурумунун дугайында” Федералдыг хоойлунун 13 чүүлүгө өскерилге кирип дугайында” ол Хоойлу ниити эргелеп-башкарылганын чүүлдеринин талазы-биле россияжи хоойлуларны сайгарып көөрүгө регионнарның киржиринин чурумун тодаралып турар. Амга чедир ол көнгүс тодаргай эвес турган. Тодаргайлаарга, Курдуманың чугаалажып турары хоойлу төлөвилелдеринин талазы-биле регионун эрге-ажык-

тарын камгалап турар эдилгелерни кым кирип күлээлгелигил — парламент азы Чазак бе — субъектинин чогуу кандыг органыга ол хамааржырыл, ол дугайында айтышкын безин чок болуп келген. Ооң түннелинде тус чер парламентарилери ол ажилды херек кырынга чорутпаан, ол талазы-биле бүгү-ле харысалганы күүсекчи эрге-чагырга боттандырып келген. Ам кымга-даа шуут хамаарышпас апарган. Хоойлуда тодаргай-биле мынча деп бижеэн: эрге-чагырганың ол ийи органының кайзы-даа хоойлу төлөвилелин 30 хонук хуусаада көөр база Курдумаже ол дугайында бодунун саналын кирип күлээлгелиг. Оон аңгыда ол саналдар бот-боттарының аразында дүүшкөк

турар уjurлуг — күлээп алып азы чок бе? Чүгле ынчан регионун саналы күлээп алдыган азы өөренип көрдүнгөн туруп болур. Аңаа удурлангышкак болур таварылгада, регион бодунун санал-бодалын илередип шыдаваан деп санаар болгаш ооң бот-боттарына удурлангышкак саналдарны Курдумага шуут күлээп албас.

Бо Хоойлу Тывага дыка уjurдузальг. Амгы үеде Улуг Хуралга — ийи палаталыг чаа парламентариге депутаттарның сонгулдлары болуп эрткен болгай. Ылангыя Бичелдейниң болгаш Караолдун үелеринде парламентарилер Чазакка удур туржуушкунуг турган ышкажыгай. Оон база улуг түннелди үндүрер апаар.

Т.СААЯ

М.КАСЬЯНОВ: “Эң-не берге чаданы эрткен бис”

Чоокта чаа РФ-тиң Чазак Даргазы М.Касьянов Күрүне Думазынга 2003 чылдың бюджетинге хамаарыштыр Россияның ниити экономиказынга дүүштүр чүве чугаалаан. РФ-тиң Президентизинин Федералдыг Хуралга айыткалында РФ-тиң Чазаның ажилын шыңгыгы шүгүмчүлзэн турган, ону эди алырынның талазы-биле бодунун бодалын чугаалаан. М.Касьяновтун Чазак Даргалаанындан бээр таптыг-ла ийи чыл бооп турар, айтырыгны Чазактан шыңгыгызы-биле тургузар үе келген деп, чамдык Күрүне Думазының депутаттары чугаалап турар.

РФ-тиң Чазаның ийи чыл иштинде чорудуп келген ажылы кандыг түннелдиг болганы деп айтырып чайгаар тургустунуп кээр. Экономиктиг реформаны кончуг шың эвес чорутканындан сөөлгү он чылда Россияның экономиказы доктаамал бадышкынның оруунга чоруп келген, сөөлгү ийи чылда Россияда экономиктиг турум чорук тургустунганы Чазактын ажылын дорту-биле бадыткап турар. Экономиктиг турум чорук — бистин чуртувуска улуг чедишикин. Ол хире ханы экономиктиг кризисте Россия ышкаш улуг чурттун ажып эртери ыңдыг-ла амьр эвес болган. Ол чедип алган чүүлдеривис ниитизи-биле күрүнеге-даа, ниитилелге-даа чедимче чок бооп турар деп, Чазак Даргазы демдеглзэн. Ынчалза-даа чуртта ниити иштики орулганың өзүлдези чылда 4,4, 5 хуу болуп турар, ол демей-ле бистин делегей рыногунче үнеривис деткимче бербейн турарын база демдеглзэн. Сөөлгү чылдарда экономиканың өзүлдезин 6-8 хуу чедирер аргазы барын М.Касьянов демдеглзэн, ону чедип алырынның байдалын тургузары чугула дзэн.

Чазак Даргазының бодалы-биле алырга, экономиктиг турум чорукту чедип алганы, чурт бодунун хөгжүлдизинге эң-не кол чаданы эрткени ол, ам чүгле бодунун иштики курлавырларын чөптүг ажыглаарыңче сорулганы салыр. “Кандыг-даа буза шавышкын турбас уjurлуг. Бодамчалыг, бурунгаар көрүштүг шиитпирни күлээп албышаан, системажыткан үргүлчүлелдиг ажылды доктаамал чорудар” — Чазактын чоокку үеде перспективалыг сорулгазы ыңдыг.

Бо чылдың бирги кварталында үлетпүр бүдүрүлгезинин өзүлдези 2,6 хууга өскөн. Камгалал үлетпүр бүдүрүлгелери эки ажылдап, 10 хуу өзүлдени чедип алган, аш-чем үлетпүрү 7 хуу

өзүлдегил болган. Экономиканың структура санаашкыны-биле алырга, сайзыраңгай чурттарның хемчээлинге чоокшулап келген бис. Үш чыл бурунгаар бараан-биле (бартер) солчулганың хемчээли 40 хуу турган болза, бо чылдың февральда 12 хууда келген. Бо дээрге Россияның экономиказының хөгжүлдизинде эң кол чедишикин. Кажан акша-тегерик бергедеп кээрге, бүдүрүлгелер бот-боттарының аразында бартер-биле орнажып, солчул эгелээрге, бистин банкыларывыс берге байдалга таварышкан болгай. Ам банкылар бүдүрүкчүлүгө акшаны күзелди-биле берип эгелзэн. Бо чылдың бирги кварталында, эрткен чылдыңга деңгээрге, 1,5 катап хөй акша-хөреңгини берген.

Чурттакчы чонун боттук орулганы бо чылдың бирги кварталында 8,7 хууга өскөн. Чурттакчы чонун амьдыралының бадып турарының деңгели-биле, экономиканың өзүлдезинин хемчээли деңгелип турарын эгелзэн. Шалында өрелер эвээжзэн, эрткен чылын 10 млн. кижиге турган болза, ам 7,9 млн. кижиге арткан. Ажыл чок кижилеринин саны 8,9 хууга кызырылган. Шалыңны өстүргенин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү бадыткавайн турарына РФ-тиң Чазак дүвүрөп турар. Социалистик ниитилелдин план-ныг экономикасында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү, бараанын саарылгазы, шалың өзүлдези деңгө чоруп орда, чурттун экономиказы быжыг, турум болур. Сөөлгү үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү бедидеринче улуг кичээлгейни РФ-тиң Чазак салып турар.

Даштыкы барааннарда чонун негелдезинин улгатканы-биле, чурттун бараан бүдүрүлгелери чурттакчы чонун бедик шынарлыг, чийк өртектиг бараан-биле хандыраарына белен эвес

болуп турар. Борта мындыг чижекти кирип көрейин. Бо чылын Кыдат Республика бистин чуртка 2,5 млрд. доллар-биле эргилделгил дузаламчудан берээли деп санал киригенер. Ол талазы-биле бистин дипломаттарывыс чугаалажып кээрге, 2,5 млрд. долларга бараан бээр болган. Кыдат бараанын шынары эки өртзө чийк. Бир эвес ол барааны бистин чуртувусче кирип сөөртүп эккээр болза, Россияның бараан бүдүрүкчүлүгүне улуг согуг болур дээрзи билдингир. Кыдат бараан делегейниң эң бай күрүнелеринин бараанының 50 хуузу ээлеп турары таварылга эвес.

Экономиканың ажыктыг ажылдарыңче сорулганы угландыры-биле Чазак Даргазы М.Касьянов күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү бедидер болгаш чижилгелиг ажылдарын чедип алыры чугула дзэн. Ол талазы-биле РФ-тиң Чазак, Күрүне Думазы бөлүк хоойлуларны белеткеп турар. Эң-не кол хоойлуларга буураашкын дугайында хоойлу, чер реформазы, чайгаар бүткен монополиялар дугайында хоойлулар хамааржыр. Карылгалыг ажылдап турган бүдүрүлгелерни сегидеринче сагыш салбайн, кара өжөгээр буурадып кааш, оон өнчүзүн үлежип алгаш, байып чоруй барган чазыг-хоптак кижилер кайы көвей. Ону болдурбазының талазы-биле РФ-тиң Чазак шыңгыгы хемчегни ап эгелзэн.

Чайгаар бүткен монополияларның реформазының дугайында хоойлу элзэн нарын байдалда тургустунуп турар. Ол дээрге чонун бирги чергенин негелделгил чыгып, чырык, хөмүр-даш, чуртталга-коммунал ажыл-агыйына хамааржыр реформа болур. Бадыткатынмаан өртектинин өзүлдезин болдурбазының талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап эгелзэн.

РФ-тиң Чазак Даргазы М.Касьяновтун Күрүне Думазынга чурттун экономиказынга хамаарыштыр чүве чугаалаанының кол чылдагааны болза, 2003 чылдың бюджетин белеткеп турар үеде база ону Күрүне Думазынга чугаалажырының бетинде, келир чылдың бюджетинге хамаарылгалыг бөлүк хоойлуларны Күрүне Думазынга бадыладыры-биле кириери болур.

Сергей ХЕРТЕК.

ТЫВАДАН АБИТУРИЕНТИЛЕРНИ МАНАП ТУРАР

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы чер ажыл-агыйына мергежилдиг кадрларны белеткээринге кичээлгей салып турар. Чүгле бедик мергежилдиг специалистер амгы үениң негелдезинге дүгжүп турар көдээ ажыл-агыйның продукциязын бүдүрер аргалыг.

Эрткен чылын хөй-хөй удуртукчулар болгаш кожуннарның база ТР-ниң Көдээ ажыл-агый апараданың специалистери чурттун өөредилге черлеринге мергежилдин бедиткенер. Сибирьниң болгаш Москваның дээди өөредилге черлеринче 42 кижиге дужаап кирип алган. Республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге херек, бедик мергежилдиг специалистерни белеткээр талазы-биле ооң мурнунда чылдарда эгелзэн ажылды

бо чылын база уламчылаар. Тускай олуттар илереттинген болгаш Москваның К.А.Тимирязев атыг көдээ ажыл-агый академиязы, Москваның күрүнениң агроинженерлер университеди, Москваның күрүнениң бойдус чаартылгалар университеди, Иркутскиниң күрүнениң көдээ ажыл-агый академиязы, Омскиниң аграр университеди, Кемеровонун аш-чем үлетпүр технологиязының институту Тывадан абитуриентилерни шупту мергежилдерге манап турар.

Школалар доозукчулары, амьдыралын көдээ ажыл-агый-биле холбаксап турарлар, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызынга кээп азы 3-41-44 дугаар телефон-биле айтырып ап болур.

Ч.БАТАЛОВА.

Паспорт солулгазы

ҮЕ-ШААНДА СОЛУП АЛЫР

Кызыл хоорайның иштики херектер килдизинин паспорт-виза салбыры хоорай девискээринге ССРЭ-ниң хамаатызы деп паспорттарны Россия Федерациязының хамаатызы деп паспорт-биле солулгазын чорудуп турар.

Кызыл хоорай девискээринде паспорт солулгазына паспорт эдилээр бүрүн эргелиг хамаатыларның саны — 74 муң кижиге.

2002 чылдың дургузунда хуваалда аайы-биле шупту 30 муң 600 хамааты паспорт солулгазына киришкен турар уjurлуг. 2002 чылдың 6 айларының түннелдери-биле алырга, 12 муң 803 хамааты Россия Федерациязының хамаатызы деп паспортту алган. Хоорайның чурттакчы чонунун паспорт солулгазына киржилгези идепкейлиг. Күрүне-ниң мурнунда салдырган хуваалда аайы-биле паспорт солулга-

зынга хамаатыларның киржилгези багай эвес деңгелде чоруп турар.

Паспорт эдилээр бүрүн эргелиг назы-хары четкен 14 харлыг хамаатыларны база 1974 чылда үндүргөн ССРЭ-ниң хамаатызы деп паспорт эдилекчилерин үе-шаанда паспорт документилерин кылдыртып алырынче Кызыл хоорайның паспорт-виза салбыры чалап турар.

Бичекей СЕДЕЙ,
Кызыл хоорайның иштики херектер килдизинин паспорт-виза салбырының даргазы.

ХОРАЛАКЧЫ КУРТТАРНЫ УЗУТКААРЫ-БИЛЕ

Республикада агаар-бойдустун таарымча чок тургустунган байдалдан арга-арыгларда хоралакчы курттар көвүдзэн. 2001 чылдың эгезинде ол хоралакчы курттар 69,8 муң гектар арга-арыгга улуг когаралды чедирген, амгы үеде 593,3 муң гектар арга-арыгны хораннап турар.

Кызыл хоорайда болгаш Национал паркта тарымал ыяштарның курттарын хораннап эгелзэн. Кызыл хоорай чагыргазы, ТР-ниң Культура болгаш националдар херектеринин талазы-биле яамы сөөлгү беш чылда хоорайның ногаан ыяштарын хоралакчы курттардан камгалаар талазы-биле кандыг-даа хемчег албаан. Хоралакчылардан камгалаар ногаан шөлдүн ниити хемчээли 150 гектар, ооң иштинде Национал паркта 70 гектар чедип турар.

Кызыл хоорайда культураның болгаш дыштанылганын национал паргында Сибирьниң торгу удазыны аргыыр хоралыг курттары көвүдзэн.

Ук парктун директору Татьяна Викторовна Шайдуванын дыңнатканы-биле алырга, ук курттар ыяштарның

тургустунуп келген нарын байдалды ТР-ниң Чазак өөренип көргөш, Кызыл хоорайның ногаан ыяштарын хоралыг курттардан камгалаар сорулга-биле Чазактын курлавыр фондундан 290 муң рубльди “Коммунальщик” (Ооржак) күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинге үндүрүп берген.

“Коммунальщик” күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези, ТР-ниң Бойдус курлавырларының талазы-биле күрүне комитеди, күрүне бүдүрүлгези болур “Арга-арыг камгалаар төп”, Кызыл хоорай чагыргазы, ТР-ниң Культура болгаш националдар херектеринин талазы-биле яамы-биле кады 2002 чылдың июнь айда херек биологтук чүүлдерни саткаш, хоралакчыларны узуткаар талазы-биле дарый хемчег алырын Чазак дааскан.

Сергей ХЕРТЕК.

бүрүлери кээп үрегдеп, ооң-биле чөмөннөр. Бүрүлери чок арткан ыяштар, үнүштер кадып, кургал өлүп каар. Ук организациа ол курттарга удур ажыглаар биопрепарат садып алыры-биле хемчеглерни ап эгелзэн.

Борис ОНДАР.

Парлалганың тергиини

Чуртталгамның барык 30 чылдары Тываның ном үндүрер черинге литература уран чүүлүнүң тергиин дээн хоочуннары-биле эрткини, мээң күш-ажылчы чылдарымның чырыткылыг болгаш аас-кежиктиг үези деп санап чоруур мен. Шак ол аас-кежиктиг хүннер, шактарның ачызында уран чогаалга хандыкшыл билиимни, сонургалымны улам күштелдирип, оттурган. Ындыгларның аразында Тываның парлалга ажилдакчыларының тергиин-нериниң одуруунда деңге басып чоруур Опуштай Михайловна Байырны хамаарыштырар бис.

Бистиң эживис Опуштай Михайловна Байырның 35 чылдарның дургузунда үзүктел чок чаңгыс ол-ла коллективке ажилдап келгени солун. Республикага ном үндүрер нарын, харысалгалыг херекке, ооң чогаалдыкчы билдиги ажилдакчызы апаргыже чедир өзүп келгениниң ачызында, Тываның школаларында бирги класстың «Үжүглелинден», «Чараштыр бижиириден» эгелээш, үстүкү класстарның өөредилге номнары, уран чогаалдың дыл, литература, төөгү, математика, бойдус, шажын болгаш эртем-культураның янзы-бүрү номнарын белеткеп үндүреринге очулдурукчу, тургузукчу, каастакчы, сагыш-сеткил, угаан-билиг мергежилниң ачызы деп үнелеп турар бис.

Опуштай Михайловнаның кандыг-даа ажил-херекти тудуп алганда эптиг, шевергин холдарын дамчыштыр өөренип, номчуп ап чораан чеже-чеже бичии чаштар болгаш кижилерниң чүрээнге эртем-билигнин ханы чажыттары шингээттинип, амыдыралдың чаа чырык херелдиг тепкижин ап, баш-

кының, саанчының, ажилчының, кандыг-даа иштиң янзы-бүрү салым-чолдун хөй талаларлыг оруктары Ном деп улуг чырыткының ачызында оларның мурнунга ажиттынмаан дээр!

Алызындан дөстүнмес ажилгыр эживис каш чыл болгаш-ла, удаа-дараа катап үндүрер өөредилге номнарын эде кылып, чаартып, очулдуруп апаар таварылгада, харын-даа боду очулдуруп, а эде тургузар, катап чаартыр ажилдарга авторларны билдили-биле хаара тудуп, шыңгы негелдениг ажилдап чоруурун билир бис.

Бичии-даа, улуг-даа назылыг номчукчуларга көрүштүг, чараш, эстетиктиг кижизидикчи ужурдузалыг болзун дээш, парлалганың бедик технологтуг хевирлеринге үндезилеттинген чурук каасталгазы янзы-бүрү өңнерлиг номнарын парлап үндүрер ажилдарны организастап чорудары дыка нарын ажал.

Ол чурттуң теп хоорайлары Казань, Уфа, Смоленск, Иркутскиден мергежилдиг, тускай эртемниг полиграфистер-биле быжыг харылзаа тудуп, чугаалажып билиринден, бистиң ном үндүрер черниң мурнунга туруп кээр чамдык бергедээшкннерни ажып эртип, өңүг чурук каасталгалыг өөредилге номнарын хөй чылдар дургузунда парлап ап келгенин сактыр бис. Ындыг үеде бүдүрүлгө типографиязынга сургакчылап чеде бергеш, хөй хонук-хуусаа иштинде номнарын белеткеп үндүреринге редакторлап, корректорлап, номнун нарын өрүлгезин кылдыртып, чогуур деңгелге чедир номчулгазын катап-катап кичээнгейлиг чорудуп, эде ажилдап

үндүреринге сөс бүрүзүн көрүп тургаш, номну эчизинге чедирери амыр эвес, чымыштыг ажил болгай.

Ынчангаш бистиң нарын, эртем-билигнин ханылаан үезинде каяа-даа, чүнү-даа кылып, чугаалажып, дугуржуп аары белең эвес, ажил-агыйжы харылзаалар, чүвениң хыын тыва берген, кара чугаа-биле «ишти-даа, дашты-даа каткан» өзүлүг ажил-ишчи кижилерден хамаар-

Шойдакович Кюнзегеш база бир директорувус Сарыглар Маскыровна Кудажи, Тываның ном үндүрер чериниң улуг корректору чораан өгбевис Оюн Серен-ооловна Чечекей, Валентина Барымаевна Норбу, журукчу Иван Кузнецов, бүдүрүлгө эргелекчизи Афанасий Васильевич Сермавкин... — оларның сагынгыр-тывынгыр, белеңселенге алыспас тура-соруун дөзеп алыксап, кайы хире улуг

Ооң авторларының аразында баштайгы номчугаштарын үндүрүп чоруур аныяк авторлардан эгелээш, эртемденерге, уран сөстүн алдарлыг мастерлеринге чедир бар. Шынарлыг номнар үндүрүлгезинге, ооң редакторлаан номнары хөй киргилзэн.

Бо одуругларны бижип ора, бодумнун чырыкче үнүп чыдар «Өндүр бедик Саяннар» деп номумну-даа, мооң мурнунда

АК ОРУКТУ ЙӨРЭЭП ОР БИС, каңгыс черге 35 чылдарда

жыр.

Опуштай Михайловна өөрүшкү болгаш хүлүмзүрүг шырайы-биле тыва чоннун улуг чогаалчылары, эртемденнери, журналистери-биле, черле ычаш ном чырыкче үнгүже кайы хире хөй эдиг-чазалгаларны кылып кээрин сөске, уран чогаалга ыдыктыг хамаарылганың алыс дазылдаманы улустун аас чогаалын билиринден, тыва сөстүн байлаандан хамааржыр деп билиринде болгаш чогаалдыкчы, бижикчи эштериниң аргадуржулгазын бодунга шингээдил, олардан билбезин өөренип, өзүлдени ап келгенин кажан-даа утпайн сактып, бодап чоруур.

Мен ооң-биле хөй чылдар иштинде кады ажилдап, чурттап чораан эжи болганымда, ооң чамдык сактыышкыннарын бо-ла дыңнай бээр чордум.

— Ынчан ол аан, уруглар, төөгү номун белеткеп үндүрүп турувуста, Доржу Былдай-оолович Ондар, оон ыңай кымнар ажилдап турган ийик бис? Салим Сазыгович Сүрүн-оол, Юрий

чоргаарал, хөглүг-баштак күзел оларның-биле бисти тудуштурбаан дээр!

Чүглө баштайгыларыбыстың уттундурбас ачы-буянын, кызымак, чогаалдыкчы ажил-херезиниң чемиш алган үрезини Тыва ном үндүрер черниң болгаш республика библиотекаларының алдын фондуларында кадагалаттынып, шыгжаттынган. Төөгүлүг алдын «үжүжестив» угаан-сагыш, эртем байлааның дээдизи Ном чыл келген тудум хөй тиражтыг кылдыр чырыкче удаа-дараа үнүп турары-даа өгбелеривистен каалама орукту алганымда.

Редактор кижиниң ажылы нарын, хөй нерв, күжүн, карактын шылагдалын, шоозун алып, автор кизи бүрүзү-биле үнер ном дугайында шыңгы маргылдаалыг чугаалажыры, Опуштай Михайловнаның чаңгыс черге 35 чыл иштинде 100-100 номнарын номчукчуларга чедирип, холдан үндүр редакторлап, аныяк кадрларны белеткээринге чедир үлүг-хуузун демдеглээри берге.

чылдарда чаа бижээн шүлүктеримни бо редактор-биле чаңгыс удаа эвес кады номчуп келген мен. Сүмелээр черинге сүме кадып, «мен шүлүкчү эвес мен, мен сээң номчукчун мен» дээш номчуур. Эпчок черинге келгеш: «мону көр» дээш, шыйып-ла эгелээр. Шүлүктерим үнүп келирге, катап-катап номчуур автор кижиниң сеткилинге ол база өөрүнчүг.

Эживистиң юбилейин таварыштыр чаагай сеткилди илередиң тура, оларның өгбүлөзунге чайның бо чаагай, өң-баазын чечектер шимзэн үези өөрүшкүнү болдураарын күзеп, ажы-төлүн хүннүн кылаң удазыны дег херелдери чырыдып турарын, амыдыралдың кадык чаагай болурунун, ааскежиниң дээди бедии чуртталгаңарга, иениң аа сүдү дег, ак орукту йөрээп артывыс, эжим!

Зоя НАМЗЫРАЙ,
Тываның ном үндүрер чериниң хоочуну.

ТЫВА ЧАҢЧЫЛДАРГА ХАМААРЫШТЫР

Шойдак-оол Ховалыгның материалын номчудум, деткип тур мен. Мен «Салым-чолдун шорааннары» деп романны 97 чылда бижээш, Ном үндүрер черге дужааган мен. Романны тыва улустун чаңчылдарына үндезилеп бижээш. Ооң чүглө бирги кезээ эвээш кезектиг кылдыр үнген. Ында маадырлар, болуушкуннар 19, 20 вектерни каттыштырган. Ынчангаш бирги кезээ бүдүн романның утказын долзу-биле дамчыдып шыдавас. Романның бирги кезээнде хөөржүдүлгениң чаңчылдарының дугайында бижип турар. Эш Ховалыгның бижип турары ышкаш шак-ла ыңдыг. Кизи өлгөн черге ыгыт-дааш үндүрбес, сымьранып чугаалажыр, арага-дары ижип болбас, аъттыг кизи аалга келирде, адындан дүшкеш, чедип алгаш келир. Араганы чүглө дой үезинде, өлгөн кижини үдзэн соонда ижер.

Амгы үеде кизи өлүрге улуг байырлал-биле демей апарган чүве-дир. Арагачы кижилерге арага ижериниң чылдагааны

— кизи өлгөн чер. Ону олар сүрүп чоруур. Эң ылаңгыя көдээде ыңдыг. Мону суму черинден чурумчутса эки боор. Өлгөн кижиниң уругдары, төрелдери өре-ширээ дүжер. Хөй арага садар. Ам водка өртээ аажок аар болгай. Водканы дойга база куткаш, хөөрге база кудар. Хөөрге баар кижилерниң хөй кезии эзирик боор чорду. Хөөрге водка кутканының соонда, эзирик улустарның чамдызы ушкулуп каарга, машина кырынга үндүр кагылап аар чорду.

Хөөрге арага ижеринге, аш-чем чирирге шуут удур мен. Ол тыва улустун чаңчылы эвес-тир. Ону тыва улус эвес, арагачылар тып үндүрүп келген. Чаңчыл дугайында номну бижииримде, улустарның чаңчылдарының дугайында номнарын шуптузу-биле таныжып көрдүм. Кайы-даа улуста хөөрге арага ижер чаңчыл чок, тываларга база турбаан. Арага ижиксээн ки-

жилерниң тышкан бак чаңчылы-дыр. Ону ам узуткаар херек. Ол айтырыг талазы-биле Ховалыгны деткип тур мен. Бо айтырыг талазы-биле чаңгыс удаа эвес парлалгага чугааны көдүргөн мен. Хөөрге арага ижеринге, аш-чем үлээринге шуут удур мен. Чүге дээрге

а) чаңгыс аяктан чем чири, арага ижери культура чок чүве-дир. Ол дугайын эмчи чөпшээрэвес болгай. Амгы үеде халдавырлыг аарыглар көвүдзэн. Спид, паш, өкпе аары дээш, аарыглар-ла хөй.

б) аш-чем, арага-биле кады аарыг-даа чыпшырып ап болур, аза-четкери-даа халдап болур.

Дига өлгөндө, хөөрге аш-чем чивзэн, арага кутпаан. Митинг болган. Эзирик кизи чок болган. Аш-чемни кым-даа негевзэн, араганы кым-даа кутпаан. Дою үш

дугаар столоваяга болган. Кончуг улуг столоваяга ийи катап олурткан. Аш-чемни чидивис, араганы-даа ишти-вис. Чоруптарда белекти-даа алдывыс. Төрелдери, ажы-төлү, эш-өөрү хөй кизи чорду. Дига дээрге мээң редакторум, Министрлер Чөвүлелинге-даа ажилдап чорду. Тываның алдарлыг оолдарының бирээзи-дир. Хөөрүнге аш-чем үлээш, арага кутпаан, а дою кончуг эки эрткен. Ол бир чижек болур.

Хөөрге чораан кизи тыва чаңчылдарны сагыры чугула. Бирээде, артыштыг суг-биле ыяп-ла чунары чугула, оон ыңай идик-хевин отка дөгеп, силгири албан. Сөөлгү үеде отка дөгээри читкен. Ону катап тургузар херек. Хөөрден келген багай чүвелер оттан коргар болгай.

Кизи өлгөн черге ойнап-хөглээри, ырлажыр, хөөре-жир чорукту болдуруп болбас. Өлгөн кижини хүндүлээр херек. Ховалыгның саналын долзу-биле деткир-дир мен.

Валерий ШАРАВИИ,
күш-ажылдың хоочуну.

Эртем-практиктиг конференция

Июнь 19-та Чазак бажыңына республиканың эмнелге ажилдакчыларының «ТР-де өт аарыктын улуг халдавырының байдалына ооң-биле демисел болгаш амгы үеде вирустуг өт аарындан камгалангырына хамаарыштыр профилактика ажылының, ону эмнээриниң, диагностика тургузарының чидиг айтырышлары» деп темага эртем-практиктиг конференция бодунун ажалын эгелзэн.

Конференцияны ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А.Т.Конгар, РФ-тиң алдарлыг эртем ажилдакчызы Д.И.Иванов атыг эртем-шинчилел институтунун лабораториязының удуртукчузу, Россияның Бойдус эртемнер академиязының академиги, профессор И.В.Шамильтян олар ажиткан.

Баштайгы илеткелди ТР-нин Кадык камгалал яамызының оралакчы сайыды В.Н.Ширипей кылган. Ол бодунун илеткелдинде республикада өт аарыктын тарап непереп турар онза байдалдарының, ук аарыктын хевирлериниң, ооң-биле кандыг демисел чоруттунуп турарының, гепатолог эмчилерниң чедишпейн турарының дугайын демдеглзэн.

Конференция бодунун ажалын үш хүн уламчылаар.

Борис ОНДАР.

Дуву чок калчаа далай

Оон бээр үр-даа болбады. Тыва чоннуң амыдыралы, келир үези өндүр чаагай болзун кылдыр сагыш човап чоруурлар ол дугайын утпааннар боор деп, идегеп олур мен.

лаашкын канчап барган-дыр. Бир эвес моон сонгаар бо багай чаңчыл оон-даа уламчылаар болза, бистин үре-саядывистың сарылыдыг өзүлдезинге кедергей-даа доктар кел чыдарын эрте дээр боданганы-выс-ла херек апарган-дыр.

Ийе, херек апарды! Бо чүүлү бижиринин мурнунда,

мындыг шинчилелди кылдым. Чаңгыс шак дургузунда Кызыл хоорайның хайнышкынның төвүнге эзирик кижилер санадым. Дөө-ле, ол-бо азыгларда, «бажын эмнээн» бөлүк кижилерни өжөгээр санавадым. Кудумчулап кылаштал эрткеш, он эзирик кижилер көрдүм. Оларның чаңгызы өске сөөк-язының кижизи. Элээн болганда, садыг чоогунга болгаш өрү-куду аргышканнар аразында он ийи кижилер көрдүм. Шуптузу тывалар. Эр-хөрээжени барык ден. Өске кудумчуга баргаш, чон хайныр черге бардым. Үр-даа болбаанда, беш-алды аныяк тывалар көргөш, кылымы хайныр апарды. Оон чоруткаш, «Детский мир» дужунда эрткен дүшкөн кижилерге «шивегей-леп» көрүп турарлар чанында база элээн халаң кижилер көрдүм. Караа чагда аш кускуннар ышкаш хайгылычларның шуптузунга душтум. «Херек бе?» деп хойнунче имнедилер. Кымнарыл ол? Технар садыгжылары-дыр.

Шинчилелим ара кагдым. Чүгле чаңгыс шак дургузу чүве. Чеже эзирик тыва көргөндир мен? Бир эвес меңээ бүзүрөвөс болзунарза, боттарыңар улуг үе чидирбес

мөөрей кылыр диведим. Делегейин хемнеринде эң-не шапкын, кадырлардан чуглуп баткан Улуг-Хем Ие хемивиске сугга алдааннарның санын алыр болза, карман иштеп шыдавас шилде ажыг сугга дүжүп өлүп турарларның саны ыракта хөй. Арагага сундук-каш, ажы-төлүн түрегте онааннарны, араганың хайы-биле кем-херек алдынче киргеннерни, амы-тынын оскунганнарны, харын-даа кым-даа эскербейн баар хире чүве-дир

хаара тудуптар тема-ла херек ыйнаан. Каш чыл буруңгаар бо айтырыгны солунга көдүрүп турумда, үр-чар артынга адын көдүрер диген чогаалчы-дыр деп турганнар база бар-ла чүве. Үе мынчал баарын ынчан билип турган мен. Бир эвес үени он-он чылдар мурнай эскерип билбес болзуңза, чогаал деп элдеп чажыттыг ажылдан халбактанган херээң чүл? Парлалгандан-даа көрүп, таныжып келдим. Арага тыптып келген төөгүзүндөн бээр

кээп турар сертификаттыг арага кылыгларын шынарын доктаамал хынап турарын канчап чедип алырыл?

Шаандакы Тываның сүт арагазы — бистин ак хемивис. Тываларга чүгле сүт арагазы тааржыр деп, ССРЭ үезинде бир эртемден бижээш, орус садыгжылар Сонгу чүк, Сибирь улустарына спирт саткаш, чонну «хоран»-биле сыгап өөредип каан диген. Ол эртемден даштыкыже сөөлүндө шөлүттүрүпкөн. Сонгу чүкте

Тозан чылдар эгези. Демократия-биле кады бистин амыдыралывыска хөлөгелиг чүүлдер эндерли берген. Оон мурнунда арага-дарыга ындыг-ла кончуг сунду чок чораан тыва чонум аразына арагалаашкын кедергей дүрген хөгжүп олурган. Ам каш чыл эртер болза, моон эки чүве үнмес, кедизи барып тывалар ыт ишпес ажыг сугну чемзинер деп барган-дыр деп каразый бердим. Чон ортузунга сурагжый бээр хире аталдарым чок-даа болза, кижилер үзүмгө даянып алгаш, «Шын» дамчыштыр ажык чагааны бижидим. «Арагаже сундугуп бар чыдыр бис, эрте дээр боданылыңар, чонум! Аныяк-өскөн, харын-даа улуглар-даа ажыг сугдан шуут-ла ойталап кааптаалыңар. Тыва нациявыстың келир үезин демнии-биле камгалап алылыңар, хүндүлүг чонум! Араганы ижерин өйлөп, элээр тыва бурун чаңчылывыс катап эгидип алылыңар, хүндүлүг тыва чонум!» деп, сагыжымның барла агын тө каапкан мен. «Дуву чок калчаа далай» деп рубрика адаанга арагалаашкынның хоразының, тыва сөөк-язы чоннуң езулуг хоранныг дайзыны деп, «Шын» солун доктаамал бижип турду. Чон ону кончуг хүндүткелди-биле хүлээп ап, «Шынның» номчукчулары-даа көвүдээн. Араганың чер-черде хоразының дугайында боттук барым-дааларлыг чагаалар редакцияга үргүлүк кээп турган. Харын-даа чамдык журналистер анаа шугулдап, келген чагааларны автор сайгарзын деп редактордан негелде салып-даа турган. Ам канчаар, кадыкты хайындыргаш, чири дижири дег, чүс-чүс чагааларны номчуп, оларны солун арнынга сииредип, көңүс халас ажылдап-даа чордум.

Ийе, оон бээр үр-даа болбады! Арагалаашкынга удур суртаалдың кара чаңгыс идепкейжизи «Шын» солун каш чыл дургузунда ажылдап чоруй, деткимче чогуңда-ла боор, ажылын хенертен ара каапкан. Ам көрүңерем: тыва кижилер аразында арага-

шинчилелден кылыңар. Оон түннелден кылып көрүңер. Кайнаар бар чыдар-дыр бис. Арагага дүжүп өлүр үе ырак эвес апарган-дыр. Шынын чугааладым. Шывык туткаш, ызырар ыт-биле беришпедим, шынын сөглөдүм деп, тенек кижилер-биле кагжышкын,

ийин, арагалааш садар-самыын чорук кылгаш, өг-бүлөзүндөн будулганнарны, шээр аарыг тудуп алганнарны арагага дүжүп өлгөн кылдыр

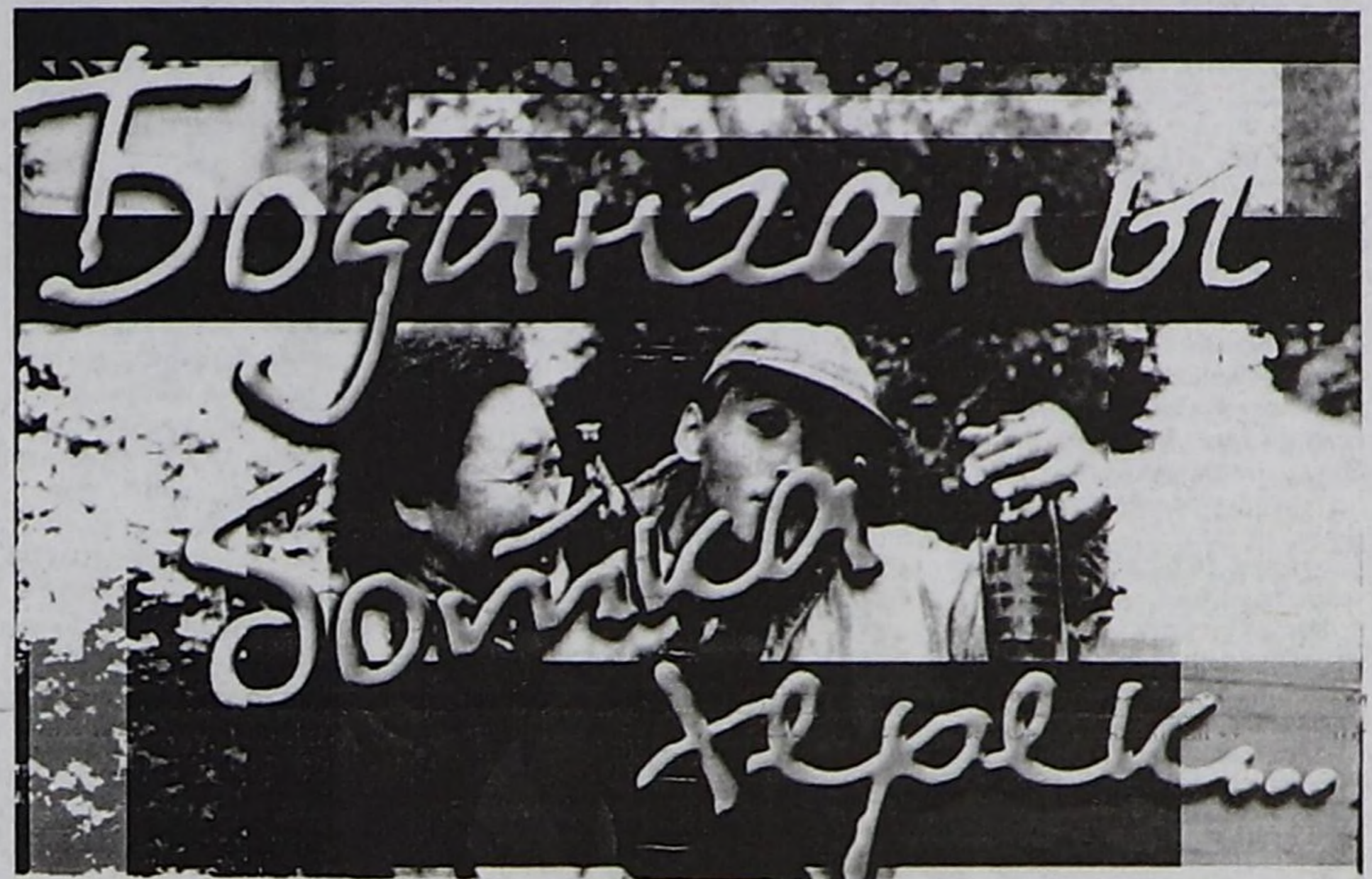
санаар апаар. Араганың уржуу кайы хире улуг-дур?.. Кижилерге кончуг берге үлөни онаап чораан «ак чем» болду. Хөлүн эрттириптерге, ак чем эвес, хоран апаар. Солун арны эвээш болгай. Төөгү дугайын дыка коптарлаваас мен. Арага мусульман шажыныгларга нештереп кел чыдырда, шариат хоойлузу-биле ону ижерин хоруп каан чораан. Ол шажынын чонунда корумчурум бажыг, амыдырал экизи чогуң-на араганы ижерин хоойлужудуп каанында деп бодаар мен. Амгы шагның чижээ: Кыдатта арага кылыгларын чажыт бүдүрүп, садарын хоойлу-биле хорааш, харын-даа амызы-биле безин шиидип турар болдур ийин.

Араганы бүдүрерин хорааш, ССРЭ деп күрү улуг чазыгга дүшкөн. Коммунамын үезинде бодал чокка хоруп алгаш, ооң уржуун бөгүн бистер, тывалар, эдилей бердивис. Ынчангаш араганы хоруур хоойлу-дүрүм херек дивээлинер. Тываже кандыгла-бир арга-биле ижип болбас спирт кири сөөртүрүн канчап эвээжидип алырыл? Садыгта

эвенкилер бир суурга турумчуй берген. Суур чоорту улгадып, көжүп келгенер кол элери болу берген. Тус чер-чуртуглардан сөөлүндө каш-ла кижиниң уруг-дарыы чүгээр болган. Артканнары арагага дүлдүнүп, колдуу-ла төнгөн деп, ол бижээш. Ук эртемденниң саналы-биле алырга, орус-тун кадыг кара водказынга таарышпас чонну өөредип болбас, ижер болза, боттарының арагазын ишсиннер диген.

Эх, угаан-сарылыдыг кижилерниң сөзүн Коммунамынның идеологиязы дыңнаан турарыгай! Оон башка тыва чон бөгүңү дег арагага хөлүн эрттир хандыкпас ийик. Боданганы ботка херек дижири шын. Тывалар боттарывыс келир үеде салгалывысты кадык кылдыр камгалап алылыңар! Шынап-ла, боданганы-выс бодувуска херек. Берге байдалдан канчап уштунуп алырын боданылыңар. Келир үениң тыва салгалы дээш, сагыш аарып көрээлиңер!

Эдуард ДОНГАК, чогаалчы.

База катап чугаалажып көрээлиңер

Салгалдарга камгалап арттыраал

ЭРТКЕН ХОНУКТАРДА

Тыва Республиканың девискээринге бо чылдың июнь 10-16 хүннеринде онза болуушкуннар бүрүткеттинмээн. Тус черниң Онза байдалдар болгаш хамааты камгалалының херектериниң талазы-биле яамы "Бедик белеткел" чуруму-биле ажылдап турар.

Уер байдалы

Гидрометеорология болгаш долгандыр хүрээлел мониторинг төвүнүң хайгааралдарын езугаар алырга, республика девискээри суг үеринге онза байдалдарга таварышпас. Би-Хем суу чавызаан, Каа-Хем суу хевээр, өскерилге чок агып чыдар. Ынчангаш чурттакчыларлыг черлерге суг халавының айылы диргелбейн турар.

Арга-арыг өртүнүн байдалы

Тыва Республикада Бойдус курлавырларының күрүне комитетинин сан-чурагайларын езугаар алырга, бо чылдың июнь 10-16 хүннеринде республика девискээринге 14 өрт 414 гектар шөлдү шыва алган. Ниити хемчээли 331 гектар шөлдө 9 өрттүн улаштыр калбарарын доктааткан, 374 гектар шөлдүн 10 өртүн өжүргөн. Ниити хемчээли 14475 гектар, оон иштинде арга-арыг өрттери 11803 гектар девискээр 2002 чылда чер кыры кургаан соон дарый болган. Тыва Республикада өрттери бөлүктээрге мындыг: төп кожууннарда (4, барыын кожууннарда) 3, Тожу, Каа-Хем, Эрин кожууннарда бешки бөлүктүн өрт айылы шыва алган.

Өрт халавының болуп турар чылдагаанары – чайның изиг, кургаг болуп турары, ол ышкаш республиканың чурттакчыларының бойдус курлавырларынга ээ-хайыра чок болу бергени. Агаар байдалын өрт айылы болу берип болурун кожууннар чагыргаларындан эгелээш,

хамаарылгалыг яамылар болгаш ведомстволар удуртукчуларынга чедир, Онза байдалдар болгаш хамааты камгалалының херектериниң талазы-биле яамы дыңнадып-даа турза, элдеп чүве, аңаа хамаарылга тоомча чок болуп турар.

Республиканың чурттакчылары болгаш аалчыларынга яамының сүмелеп турары болза:

- дыштаныр болгаш байыр-лалдар хүннеринде арга-арыглар иштинче барып кирерин кызыгаарлаар;
- арга-арыг, хову, хем эринге дыштанып чорааш, от-биле серемчилелдиг болур; одаглар көзү, таакпы одун болгаш серенги ыжының оттуг бажын албан өжүрер!

Бистиң хүлээлгевис – соовустан келир салгалдарга арга-арыгларывысты бүдүн-бүрүнү-биле камгалап арттыраары!

Республикада бо чылдың июнь 10-16 хүннеринде чурттакчылыг черлерге өрт айылының ниити байдалы.

6 өрт бүрүткеттинген. Оон өлгөн, өрттенген кижжи чок, материалдыг чидириниң түнү 7000 рубль. Республиканың чурттакчылыг черлери болгаш дача участоктарында өртке удур айыыл чок чорук албанының ажилдакчыларындан тургустунган доскуулу бок болгаш сизген өрттеди бээринге удур хемчеглерни чорудуп турар. "Дача-2000" деп операция чурттаар оран-сава чоктары хайгаарап чоруп турар. Дача участоктарын барып хынап, ажылдап турар бөлүктөрниң составында Кызыл хоорайның

иштики херектер эргелели, паспорт-виза албан чериниң ажилдакчылары бактаап кирген.

Фитопатологтук байдал

Үнүштер чок кылып турар хоралыг курттарга алыскан девискээрлерниң байдалдарын республиканың Үнүштер камгалаар станциязы шинчилеп турар. Хоралыг курттарга алыскан шөлдерниң хемчээли 16,0 муң гектар кылдыр көргөн, 12,7 муң гектар шөлдүн девискээрин арыглап болуру көрдүнгөн. 6 кожуун эң берге байдалда: Би-Хем, Каа-Хем, Танды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик. Хоралакчыларны узуткаарынга 3,1 тонна хоран химикат херелеттинер, чогуу бары – 1,85 тонна. Шөлдер хораннаарынга Ачинскиниң ужар чүүл бүдүрүлгези-биле керээ чардынган.

Таңды арга-арыг ажил-агынының 3,1 гектар девискээри сибирь шелкопряды-биле хораналган, баш удур көрдүнгөн бүгү девискээрлерни аштап арыглаар.

Тыва Республиканың дилеп тывыышкын болгаш амы-тын камгалаар албан черин 10 катап ажылдаан: ийи катап суг иштинче кирген, бир катап дириг амытанга (ытка) барып чедип дузалаан, чуртталга бажыңнарынче 7 катап кыйгырткан. Ук хемчеглерге 18 камгалакчы, 7 техниктиг күш киришкен. Тыва Республиканың дилеп тывыышкын болгаш амы-тын камгалаар албан чериниң телефону 3-83-71 (дүн-хүн чок ажылдап турар).

Наталья БАХВАЛОВА.

Дүвүренчиг чагаа

ӨРТТЕРНИ БОЛДУРБААЛЫҢАР

Балгазын ыяш ажил-агы чериниң сөөлгү үеде ажылы суларан. Төтчөглекчилер ыяшты душкан-на черинден кезип ап турар. Чаш өзүмнер олуртпайн, арга-арыгларны арыглап аштавайн турар. Оон ыңай чамдык аныктарның дыштаныр үелерде бөлүү-биле машина-техникалыг, мотоциклдерлиг тайга үнүп, аңаа арагалап, таакпылап, аыш-чем хайындырган одаан өжүрбейн турарындан, өрттерниң өөскүп турарының бир чылдагааны ында.

Арга-арыг ажилдакчылары чүнү кылып турары? Чүге арга-арыг кезип, хайгаарал чорутпас апарганыл? Арга-арыгларга өрттерни болдурбааның дугайында чон ортузунга чүге профилактика ажылы чорутпайн турары? Бо үш айтырыгны

оларга салыксаар-дыр мен. Тайгаларда ында-мында өрттер болуп-ла турар. Оларны өжүрүп турар кижилерниң бар-чогун кым-даа билбес. Чүгле: "чаыс чаар болза, өрттерни өжүр чаап каапкан болза" диип олургулаар-дыр бис. Ие-бойдустуң биске хайырлааны арга-арыг, байлаан камнап кадагалап билбес-тир бис.

Май 14-те Балгазын суурнун чоогунда өкпе аарыг улус дыштаныр санаторийни долгандыр өрт өөскүп үнген. Өрт санаторийниң бажыңнарынче келир деп барган. Сергей Шойгу аттыг күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң директору И.В. Чучев дарый хемчегини ап, өрт өжүреринче кижилерни эвилелдээниниң соонда, өрт айылы чайлаттыган.

Базыр ХОВАЛЫГ.

Дээди Хурал парламентизиниң Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолга каты, кадык камгалалының хоочуну Саган-оол Сарыг-оолович СЕРЕН-ЧИМИТТИҢ элекке мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

Кара-Хаак ортумак школазының Аян Сергеевич Балданың адынга 2001 чылдың июнь 16-да тывысканы А сериялыг, 7304188 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Бажың-Алаак ортумак школазының Ада Ойнаар-ооловна Сарыгларның адынга 2001 чылдың июнь 14-те тывысканы А сериялыг, 7598793 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

"Шын" солунну дамчыштыр

Бистиң эргим ынак, хүндүткелдиг ававыс, эң-не чоок киживис Алина Ояевна Кошкар-оолду (Тоорук) сөөлгү орукче үдешкен болгаш улуг дузаны көргүскен, кады ажылдап чораан Чодураа ортумак школазының коллективинге, Улуг-Хем кожуунун өөредилге килдизинге, эш-өөрүнге база дөргүл-төрелдеривиске, чонувуска улуу-биле четтиргенивисти илередип тур бис. Ынак эжи, уруглары, авазы, кады төрөөннеринден.

АЖЫКТЫГ ЧҮҮЛДЕР-БИЛЕ ЭГЕЛЭЭР БОЛЗА...

Күрүнениң "Ресагротехтөп" каттышкан бүдүрүлгө тургустунгаш, устав езугаар ажылдап эгелээнинден бээр ыңдыг-ла үр болбаан. Ынчалза-даа бо хүннерде ук бүдүрүлгө республиканың көдээ ажил-агыг продукциязының бүдүрүкчүлеринге канчаар-даа аажок үлүг-хуузуун кириштирип, улуг дузаны чедирип турар.

Бүдүрүлгениң директору Александр Оданович Хертек бо чылын бүгү контрольду бодунуң холунга алгаш, көдээ ажил-агыг бүдүрүлгелеринге, араттарга, хуу чонга база мал малдап, тараа тарып турар бүгү-ле кижилерге улуг дузаны чедирген. "Ресагротехтөптүн" ачызы-биле республиканың ажил-агыглары бо чазын үрезин-биле бүрүн хандыртыган.

Бо хүннерде ук бүдүрүлгө соңгаар хоорайлардан көдээ ажил-агыг машиналарының артык кезектерин, дугуйларын тускай дугуржулга езугаар эккелгеш, чиик өртекке чонга садып турар. Ынаар чүлөр кирип турары дээрге, комбайнарның эң-не тывылбас ховар кезээ — трубина, ниити техниканың дугуйлары, сеплка, андазын, сизген кезер машина дээш, өске-даа үрүмек артык кезектер бар. Оларны бир эвес садыллардан алып болза, өртээ кижитөлеп четпес улуг. А бо төптү таварыштыр эккелген артык кезектерниң өртээ рынок өртээнден чиик дээрзин демделеп каайн. Чижээлээрге, 1 комбайн дугунонун өртээ 7748 рубль, тракторнун улуг дугуу – 5952 рубль, сеплка цилиндр – 4635 рубль, тракторларның мотор комплектизи, 1 комплектинин өртээ 3917 рубль, комбайн ремени – 463 рубль, барабан – 338 рубль, прокладкалар, сеплка боду, өртээ 86,926 рубль.

Бо хүннерде колдуунда араттар боттарының чок чүүлдерин ийи-чаңгыстап ап турар. Оон өрттээн күскү дүжүт-биле азы тараа, эът, дүк-биле санажыр кылдыр керээ езугаар дугуржулганы кылган.

Көдээ ажил-агыг машиналарының артык кезектерин мынчаар садып турарының чылдагаанын "Ресагротехтөптүн" специалисттери ужурулуг деп санап турар. Чүге дизе сөөлгү

үеде республиканың ажил-агыгларының бүгү хевиринде бар көдээ ажил-агыг машиналарының шынары барык шупту кудулаан. Урелири үрелип, дадарган, үптөп-тонаттынып, үлөшке барганындан мырыңай саны-даа уттундуруп кызырылган. Ону барымдаалааш, кымга кандыг артык кезек херегин өөренип көргөш база чоннун дилээ-биле соңгаар хоорайларның заводтарында ол талазы-биле чагыгны кириген. Ылаңгыя бо сөөлгү чылдарда чер андарар андазын бизи хүнү-биле кончуг херек бооп турар. Чагыг езугаар эккелген андазын бизиниң хөй кезин база-ла араттар, хуу чон колдуу керээ чаргаш алганнар. Оларнын чамдызы боттарынга херек

Техниканың ховар кезектери

чүүлдерни туду акша-биле санашкаш алган.

Өске талазында, экономика-ның кол үндезини болур көдээ ажил-агыг сайыразын, малдан, черден алып продукциявыс көргүзүү көдүрүлзүн дээш улуг ажилды чорудуп турарын тайылбырлап болур. Бо хүннерде складта 30-40 хире комбайн дугуйлары, элзэн каш сизген кезер косилка бактаап турар.

Ам-даа соңгаартан аккумуляторлар, колечатый вал, распылительдер, янзы-бүрү хоралыг курт-кымыскактарга, аарыгларга удур суук эм бүлгүртүр херекселдер, плунжерлер дээш, өске-даа херектиг артык кезектер келир.

Көдээ ажил-агыг яамызында тургустунган бо төп көдээниң хүндүлүг чонунга ырак-узак черлерге чоруп турбазы-биле эптиг байдалды тургузуп, таарыштыр тургускан өртектөргө техника аймааның чугула херекселдерин садарын организастаанын езулуг-ла улуг чедиштин, чаа чүүл деп болур. Бот-боттарывыска мынчаар дузалашпас болзувусса, кымдан дуза дилеп айтыртынар бис. Бир эвес удуртукчулар-биле бөдүүн ажилчын кижиниң аразында билчишкын мындыг хевирлиг ажыктыг чүүлдер-биле эгелээр болза, бистиң Тыва күрүневис күчү-шыдалдыг, сайзырангай болур.

Чимисмаа МОНГУШ.

МЫЙЫСТАРДАН
ДУЖААП
КӨРҮҢЕР

Сьынның, буурнуң, ивиниң кургаг мыйыстарын хүлээп ап тур бис. Өрттээ улуг.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Красноармейская 181-1. №1 школа чанында.

ШЫН

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективни.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат,
Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек,
Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.
КИДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг юдизис — 3-39-15, көдээ ажил-агыг кидизис — 1-03-90, культура болгаш өөредилге юдизис — 1-03-88, чагаа кидизис — 1-03-87, улуттук болгаш медээлер юдизистери — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тираж 6833.
Чагыг 66.

АГАР САНЬВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит". Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинюна-Кравченко, 1). Солунда парлаттыган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыйлаар.